

УДК 930.253 (477)Крейн

Ю. В. БУЛГАКОВ\*

**ОСОБИСТЕ ЛИСТУВАННЯ М. КРЕЙНА:  
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД  
ТА ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Підсумки роботи з упорядкування документів фонду № 346 “Крейн Марк Григорович (03.04.1907–17.10.1989) – вчений у галузі математики, член-кореспондент АН УРСР (1939)”, який зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема представленого в ньому особистого листування вченого.

**Ключові слова:** М. Крейн; особовий архівний фонд; архівні документи; листування; адресант; епістолярна спадщина.

У процесі становлення України як незалежної держави відбувається критичне переосмислення багатьох сторінок її історії, в тому числі й історії української науки радянської доби. Одним із актуальних завдань стає всебічне вивчення відповідних джерельних комплексів, зокрема документів Архівного фонду Національної академії наук України (далі – НАН України), що стає можливим лише за умови їх якісного науково-технічного опрацювання. Головним архівним підрозділом у системі НАН України є Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Одним із основних видів діяльності цієї установи, серед іншого, є формування особових архівних фондів видатних учених.

У червні 2012 р. в інституті було завершено формування особового фонду відомого українського математика, засновника одеської математичної школи, вченого зі світовим ім'ям, члена-кореспондента АН УРСР Марка Григоровича Крейна (1907–1989). У фонді представлено численні групи документів, які доповнюють висвітлення життя та діяльності вченого. Зокрема, значним за обсягом є особисте листування М. Крейна, з якого зформовано 319 справ із 1118 документів за 1943–1989 рр. Мета даної статті полягає у тому, щоб на основі загального огляду особистого листування М. Крейна встановити його походження, склад та інформативний потенціал.

Формування особового фонду М. Крейна припало на 105-у річницю від дня народження вченого. У попередньому ювілейному 2007 році опубліковано статтю колективу авторів, учнів Марка Григоровича, під

\* *Булгаков Юрій Володимирович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту архівознавства НБУВ.

назвою “Марко Григорович Крейн: (до сторіччя від дня народження)”<sup>1</sup>. У статті викладено біографію Марка Григоровича, охарактеризовано кожен період життя та діяльності вченого, перераховано осіб, які мали вплив на формування його особистості, названо колег та учнів. Зокрема, автори статті з’ясували, що М. Крейн народився 3 квітня 1907 р. у м. Києві у багатодітній сім’ї лісозаготівельника. Основними шаблями наукової кар’єри вченого були: захист кандидатської дисертації у 1929 р. (науковий керівник – М. Чеботарьов, Одеський університет), здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук без захисту дисертації в 1938 р. (Московський державний університет) та обрання членом-кореспондентом АН УРСР у 1939 р.

Із 1934 р. вчений почав працювати в українських науково-дослідних установах – НДІ математики при Харківському університеті, пізніше у м. Києві очолював відділ алгебри і функціонального аналізу в Інституті математики АН УРСР (до січня 1952 р.). В останні роки життя був консультантом в Інституті фізичної хімії АН УРСР.

Викладацьку діяльність М. Крейн розпочав із 1929 р. у Донецькому гірничому інституті, згодом став професором Одеського університету (посаду отримав у 1931 р., звання – у 1934 р.). Під час Другої світової війни (1941–1944) він завідував кафедрою теоретичної механіки у Куйбишевському індустріальному інституті (нині – Самарський державний технічний університет), за сумісництвом обіймав посади професора та завідувача кафедри авіаційного інституту. У грудні 1944 р. вчений переїхав до м. Одеса, де викладав на кафедрі теоретичної механіки Одеського інституту інженерів Морського флоту. З 1954 р. і до виходу на пенсію вчений завідував кафедрою теоретичної механіки в Одеському інженерно-будівельному інституті (з 1957 р. – Одеський гідротехнічний інститут).

Наукові здобутки Марка Григоровича отримали визнання в СРСР і за кордоном, його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР (1939), членом Національного комітету СРСР з теоретичної і прикладної механіки (1952), Асоціації математиків СРСР (входив до складу президії), Московського, Ленінградського, Харківського математичних товариств, Американського математичного товариства та Американської академії мистецтв і наук.

На думку авторів статті, саме авторитет М. Крейна послугував стимулом для науково-викладацької діяльності його близьких – брата Селіма Григоровича Крейна, доктора технічних наук, професора Воронежського державного університету, одного із засновників воронезької школи функціонального аналізу; дружини вченого, Рахіль Львівни Ромен, яка понад 25 років викладала в Одеському інституті інженерів Морського флоту; дочки Марка Григоровича Ірми Марківни, яка працює старшим науковим співробітником Інституту кібернетики

ім. В. М. Глушкова НАН України, онука Олексія та правнука Марка, теж математиків. Помер учений 17 жовтня 1989 р. у м. Одесі.

На жаль, відсутність на момент написання статті упорядкованого архівного фонду вченого, змусила її авторів спиратися переважно на власні спогади та відомості, отримані від його близьких та друзів. Безперечно, поява особового фонду М. Крейна посприяє поглибленому вивченню його життя та діяльності.

Особливе значення для дослідження приватного життя вченого має блок особистого листування, який розподілено у його фонді на дві групи. З листів вченого сформовано 125 справ за 1952–1989 рр. Це переважно автографічні та машинописні тексти листів, іноді чернетки телеграм. Друга група, у якій зібрані листи до М. Крейна, нараховує 194 справи за 1943–1989 рр. Тут поряд із рукописними та машинописними епістолами представлені комп'ютерні роздруківки, поштові листівки та телеграми.

Марк Григорович був всесвітньо відомим ученим, створив власну школу, яка виховала 20 докторів і близько півсотні кандидатів наук, підтримував постійні зв'язки з колегами та учнями, вченими – математиками та фізиками. Географічні межі його листування охоплювали територію колишнього Радянського Союзу, а також країни Європи, Азії та Північної Америки.

Особливе джерельне значення мають листи, що свідчать про контакти М. Крейна з представниками наукової спільноти України. Зокрема, вчений листувався з директором Інституту математики АН УРСР, академіком АН УРСР та академіком АН СРСР Ю. Митропольським, академіком АН УРСР О. Парасюком, членом-кореспондентом АН УРСР В. Дзядиком, професором Ю. Далецьким, учнями Марка Григоровича Б. Коренблюмом, В. Кошманенком, З. Лейбензоном, А. Мазком, М. Пустовойтовим, Г. Саковичем. Більш жваво листувався з Марком Григоровичем його учень Г. Кац. Збереглося 6 листів від цього кореспондента за 1961–1965 рр.<sup>2</sup> Усі вищезгадані адресанти проживали на той час у м. Києві.

Більш повно у листуванні відбито стосунки М. Крейна з харківськими математиками – академіком АН УРСР та АН СРСР О. Погореловим, членами-кореспондентами АН УРСР Н. Ахієзером та Й. Островським (2 листи Марка Григоровича та 12 листів кореспондента за 1971–1984 рр.)<sup>3</sup>. До найближчого кола спілкування вченого належали його харківські колеги: І. Овчаренко, від листування з яким збереглось 28 листів за 1970–1984 рр., Б. Левін – відповідно, 17 листів від нього та 1 лист-відповідь за 1959–1986 рр., Ю. Любич (за 1959–1984 рр.) та Є. Русаковський (за 1979–1981 рр.) – по 5 листів<sup>4</sup>. Дуже скромно у фонді представлено листування між Марком Григоровичем та М. Марчевським і Ф. Рофе-Бекетовим.

У відносинах з професорами вищих навчальних закладів Одеси М. Крейн не обмежувався живим спілкуванням, а досить часто вдавався до епістолярного жанру. Збереглися його листи до Б. Ботука, В. Потапова, І. Прокоповича, М. Рутмана, Л. Сахновича, М. Бродського, Ю. Гінсбурга. З інших українських міст вченому писали професор В. Лянце, О. Панков, М. Маламуд, Г. Губреєв.

У листуванні відображено контакти Марка Григоровича з тогочасними російськими вченими, зокрема, московськими математиками – академіками та членами-кореспондентами АН СРСР П. Александровим, В. Векслером, Л. Канторовичем, А. Колмогоровим, Ю. Лінником, Л. Седовим, Б. Делоне, Л. Люстерником, А. Марковим, Д. Меньшовим, професорами Б. Левітаном, В. Немицьким, М. Фрейдліним, Г. Шиловим, А. Юшкевичем, а також М. Аграновичем, Л. Грибовим, Р. Ісмагіловим, Я. Казавчинським, М. Красносельським, М. Масленниковим, М. Наймарком, Ю. Розановим, Я. Шором, Ф. Франклем, 16 листів професора А. Яглома за 1965–1986 рр., 13 – професора В. Лідського за 1958–1984 рр., 9 – Ф. Широкова за 1959–1966 рр.<sup>5</sup>

Серед адресантів та кореспондентів вченого фігурують імена математиків Ленінграда – академіків та членів-кореспондентів АН СРСР В. Смірнова, Л. Фаддєєва, О. Александрова, О. Ладиженської, президента Ленінградського математичного товариства С. Лозинського, професорів В. Буслаєва, Б. Вулиха, А. Зільберглейта, І. Ібрагімова, Л. Лойцяньського, С. Міхліна, а також В. Залгаллера, Ю. Копилевича, Л. Коплієнка, Н. Нікольського, Ю. Фарфоровської. Листування з професором М. Бірманом представлено 26 листами за 1961–1984 рр., з професором В. Якубовичем – 21 за 1955–1981 рр., з Л. Коплієнком – 6 за 1980–1984 рр.<sup>6</sup>

З М. Крейном підтримували зв'язок вчені з інших міст Росії: академік АН СРСР І. Векуа, професори В. Іврій, Й. Іохвідов, П. Соболевський, Ю. Неймарк, а також Т. Азізов, Г. Вайникко, Л. Зеленко, П. Кучмент, А. Левін, Р. Романовський, Г. Рубінштейн, Б. Трахтенброт, М. Хайкін, В. Хацкевич. Збереглось 10 листів професора А. Штрауса за 1958–1977 рр.<sup>7</sup>

Серед адресантів та кореспондентів вченого – визначні математики інших союзних республік: академік АН Азербайджанської РСР З. Халілов, академіки АН Вірменської РСР Н. Арутюнян (6 листів Марка Григоровича за 1962 р.), М. Джрбашян та А. Шагінян, президент АН Грузинської РСР М. Мухелішвілі, академік АН Грузинської РСР В. Купрадзе, академік АН БРСР Ф. Гахов, академік АН Узбецької РСР Х. Рахматулін, член-кореспондент АН МРСР І. Гохберг (6 листів від кореспондента за 1957–1969 рр.) професори Д. Аллахвердієв та Е. Цитланадзе, М. Гамкрелідзе, І. Фельдман. В описі представлено 16 листів вченого з Молдови А. Маркуса за 1976–1984 рр. та 12 листів вірменського математика А. Нерсесяна за 1981–1985 рр.<sup>8</sup>

Значний документальний масив становлять листи колег та учнів Марка Григоровича. З Єревана вченому писали В. Яврян (19 листів за 1971–1986 рр.) та Ф. Меліка-Адамян (9 листів за 1968–1986 рр.), з Куйбишева – Г. Любарський (7 за 1945–1963 рр.), з Житомира та Немирова – М. Шмульян (6 за 1953–1965 рр.), з Баку та Берліна – П. Джонас (5 за 1981–1986 рр.), з Криму – А. Кужель (5 за 1958–1980 рр.), з Ленінграда – Є. Поліщук (5 за 1978–1986 рр.), з невстановленого місця – В. Старжинський (5 за 1956–1961 рр.)<sup>9</sup> та ще 43 кореспонденти.

Також у фонді представлене листування М. Крейна з зарубіжними математиками, зокрема з угорськими – Т. Андо, Я. Богнармом та академіком АН Угорщини, іноземним членом АН СРСР Б. Секефальві-Надем (17 листів кореспондента за 1960–1983 рр. та 14 відповідей Марка Григоровича за 1963–1979 рр.)<sup>10</sup>.

З М. Крейном листувались математики НДР Г. Баумгертель, Р. Кюхне, Г. Хейніг, У. Кюхлер. Перспективним предметом дослідження є листування М. Крейна з Г. Лангером, що складається з 230 листів Ганса Куртовича за 1960–1988 рр. та 23 листів Марка Григоровича за 1960–1977 рр., яке відображає еволюцію взаємин між ними від формату “учень-учитель” до щирої дружби, що додатково підкреслюється листом Ельтке Лангер, дружини Ганса Куртовича<sup>11</sup>.

Марк Григорович намагався налагодити контакти з вченими інших європейських країн: Д. Митриновичем (Сербія), професором З. Чаушеску (Румунія), П. Девайлдом (Бельгія), Х. Сноо (Нідерланди), професором М.-Л. Мазуре (Франція).

Досить широко представлені епістолярні контакти М. Крейна з математиками північноамериканського континенту. Серед адресатів і кореспондентів Марка Григоровича із США були: Г. Вайдом, Г. Каліш, Дж. Гарнет, Д. Кларк, П. Кусіс із Університету Каліфорнії; П. Лакс, Г. Маккін, Л. Ніренберг з Нью-Йоркського університету; Дж. Ровняк та М. Розенблум з Університету Вірджинії; Л. де Бранж з Університету Пердью; Р. Дуглас з Університету Нью-Йорка; П. Дюрен з Університету Мічигана; Г. Ландау з Гарвардського університету; Л. Маркус з Університету Міннесоти; Дж. Стемплі з Університету Індіани; Е. Хюїтт з Університету штату Вашингтон, А. Мелкман з “IBM”. Збереглося незначне за обсягом листування між М. Крейном та професором Університету Рокфелера М. Кацом (4 листа М. Кацу та 3 – від нього за 1975–1979 рр.), професором Стенфордського університету Р. Філіпсом (відповідно 4 листи за 1972–1979 рр. та 5 листів за 1973–1987 рр.), професором Вісконсінського університету І. Шенбергом (3 листи за 1972–1974 рр. та 5 листів за 1958–1979 рр.), співробітником “Bell Laboratories” Д. Слепяном (6 та 8 листів за 1975–1981 рр.)<sup>12</sup>. 3 листів канадських вчених, серед яких З. Коварік з Університету Макмастера, І. Гальперін, Б. Херві Ч. Дейвіс з Університету Торонто, порівняно більше представлені в описі документи останнього – 5 листів за 1969–1984 рр.<sup>13</sup>

Результатом контактів М. Крейна з вченими країн Азії є поодинокі листи Ся До Шина, Юань-Юнг Тзенга, Кван Чао-Чі, Тієн Фанг-Тзенга (КНР), професора К. Ісекі (Японія), Хоанг Хиу Дионга (В'єтнам) та лист М. Крейна П. Вонгу (КНР).

У цілому, листування із видатними вченими, колегами та друзями є цінним джерелом з історії формування наукових інтересів М. Крейна, вказує на його ставлення до наукової та викладацької діяльності, професійних обов'язків, а також його особисті взаємини із окремими представниками тогочасної наукової спільноти.

Особливу інформативно цінну групу складає сімейне листування Марка Григоровича. Воно представлене листами до нього батька Г. Крейна, інших родичів – А. Крейн, М. та С. Фельдблум, друзів сім'ї М. Інгельського, І. Шкурович, а також відповідями вченого. Збереглися листи до М. Крейна від його братів: 13 – від Селіма Григоровича, а також 5 листів і 2 телеграми від Михайла Григоровича<sup>14</sup>.

Персональні дані деяких адресантів та кореспондентів М. Крейна не вдалося встановити у повному обсязі. Серед них: Б. Сільвер, до якого збереглося 28 листів за 1972–1984 рр., та Гулд, листування з яким представлено 6 листами вченого за 1967–1972 рр.<sup>15</sup>

На основі стислого огляду блоку листування особистого характеру архівного фонду М. Крейна можна стверджувати, що в цілому воно дає уявлення про приватне коло спілкування Марка Григоровича, до якого належали його колеги по роботі, односторонці в площині наукових інтересів, учні, друзі сім'ї, родичі. Географічні межі цього кола охоплювали СРСР, країни соціалістичного табору та північноамериканського континенту, меншою мірою – Західної Європи та Азії.

В епістолярній спадщині М. Крейна існують певні лакуни. Так, сімейне листування вченого представлено фрагментарно, не повністю вдалося встановити його датування, що не дозволяє сповна простежити життя Марка Григоровича в родинному колі на основі наявних в описі матеріалів. Така ж проблема існує щодо листування з колегами-науковцями, де відсутні листи Марка Григоровича періоду 1943–1951 рр.

У кількісному співвідношенні в загальному масиві документів переважають листи, адресовані М. Крейну, що також простежується у листуванні з окремими особами. Зокрема, по десять та більше листів до вченого збереглося від І. Овчаренка, М. Бірмана, В. Якубовича, В. Явряна, Б. Левіна, А. Маркуса, А. Яглома, С. Крейна, В. Лідського, А. Нерсесяна, І. Островського, А. Штрауса. Винятком є лише листування з Б. Сільвером, представлено 28 листами Марка Григоровича за 1972–1984 рр.

Найповніше у фонді представлено інформацію про двосторонні взаємини М. Крейна з Г. Лангером та Б. Секефальві-Надем. Листування з першим нараховує 253 документи. Не зважаючи на те, що листів Марка Григоровича вдсятеро менше, ніж Г. Лангера, і вони не репрезентують

період 1978–1988 рр., наявне листування є перспективним у плані дослідження еволюції взаємин між вченими. Листування з другим представлено 31 документом. Хронологічна прогалина у відповідях Марка Григоровича охоплює 1960–1962 рр. та 1980–1983 рр.

Таким чином, можна стверджувати, що особовий архівний фонд М. Крейна, який зберігається у ІА НБУВ, містить цінну документну інформацію з різноманітних аспектів його життя та діяльності. Незважаючи на згадані вище інформативні лакуни, особисте листування вченого разом з іншими цінними документами, представленими у фонді, є в цілому репрезентативним джерельним комплексом для подальшого ґрунтовного вивчення професійних інтересів та приватного життя фондоутворювача.

<sup>1</sup> *Адамян В. М.* Марко Григорович Крейн: (до сторіччя від дня народження) / В. М. Адамян [та ін.] // Український математичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 579–587.

<sup>2</sup> Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 346, оп. 3, спр. 174.

<sup>3</sup> Там само, спр. 65, 243.

<sup>4</sup> Там само, спр. 212, 242, 257.

<sup>5</sup> Там само, спр. 207, 287, 295.

<sup>6</sup> Там само, спр. 138, 182, 296.

<sup>7</sup> Там само, спр. 290.

<sup>8</sup> Там само, спр. 4, 151, 219, 239.

<sup>9</sup> Там само, спр. 158, 192, 211, 225, 247, 265, 289, 294.

<sup>10</sup> Там само, спр. 80, 260.

<sup>11</sup> Там само, спр. 46, 197–199.

<sup>12</sup> Там само, спр. 35, 83, 87, 94, 175, 261, 272, 285.

<sup>13</sup> Там само, спр. 156.

<sup>14</sup> Там само, спр. 190, 191.

<sup>15</sup> Там само, спр. 19, 82.

Итоги работы по упорядочению документов фонда № 346 “Крейн Марк Григорьевич (03.04.1907–17.10.1989) – ученый в области математики, член-корреспондент АН УССР (1939)”, который хранится в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, в частности представленной в нём личной переписки учёного.

**Ключевые слова:** М. Крейн; личный архивный фонд; архивные документы; переписка; адресант; эпистолярное наследие.

There are published the results of the arrangement of the documents of fond № 346 “Krein Mark Hryhorovych (03.04.1907–17.10.1989) – the scientist in the mathematics; the correspondent-member of Academy of Sciences of USSR (1939), that stored in the Institute of Archival Science of National Library named after V.I. Vernadskyi, namely his personal correspondence.

**Keywords:** M. Krein; the personal archival fond; the archival documents; the correspondence; the addressee; the epistolary.